

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบและประเด็นการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยมีรายละเอียด ดังนี้

- 2.1 แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม
- 2.2 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- 2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น
- 2.4 แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวและการพัฒนาอย่างยั่งยืน
- 2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม

มนุษย์ย่อมเกี่ยวข้องกับและสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม โดยที่สิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดแบบแผนชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ แต่ในขณะเดียวกันมนุษย์ก็เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาเหตุจากการเพิ่มจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว ทำให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างมาก มีผลให้ความต้องการใช้ทรัพยากรเพิ่มอย่างรวดเร็วตามไปด้วย ประกอบกับปัจจุบันได้มีการนำเทคโนโลยีเข้ามาใช้ในกระบวนการผลิตและความก้าวหน้าของเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ทรัพยากรสิ้นเปลืองอย่างรวดเร็วและยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทำให้เกิดปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อม

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (2530) ให้นิยามสิ่งแวดล้อมว่า คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้นอยู่รอบๆ ตัวเราทั้งที่มีลักษณะกายภาพที่เห็นได้และไม่สามารถเห็นได้ มีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกันเป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่งจะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจร หรือวัฏจักรซึ่งเกี่ยวข้องกันทั้งระบบ สอดคล้องกับ นิธินาถ เจริญ โภคราช (2542) กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมว่า เป็นสิ่งที่อยู่รอบๆ ตัวเรา ประกอบด้วยสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต โดยมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างมีระบบ ประกอบด้วยสิ่ง

ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ประกอบด้วยสิ่งที่เป็ นรูปธรรมและนามธรรม และสามารถให้ประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งที่ก่อให้เกิดประโยชน์และโทษ

ประเภทของสิ่งแวดล้อม

จากความหมายของสิ่งแวดล้อมดังกล่าว สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (อ้างแล้ว) แบ่งสิ่งแวดล้อมกว้างๆ ได้เป็น 2 ประเภท คือ สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man Mode Environment)

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (หรือ สิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต) และสิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) หรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (A biotic Environment) ได้แก่ ดิน น้ำ อากาศ และแร่ธาตุ เป็นต้น สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ (Bio - geographical Environment) ได้แก่ ป่าไม้ สัตว์ป่า มนุษย์ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ที่อยู่รอบตัวเรา

สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man Made Environment) ได้แก่ สิ่งแวดล้อมทางสังคม สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม เช่น ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมประจำชาติ และศิลปกรรม รวมทั้งสิ่งแวดล้อมทางการเมืองความเจริญก้าวหน้าทางการเมืองและความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการต่างๆ ด้วย

ความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

เนื่องจากสิ่งแวดล้อม คือ สิ่งต่าง ๆ รอบตัวเราทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม มีชีวิตและไม่มีชีวิต รวมทั้งปรากฏการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้น สิ่งเหล่านี้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน จะเห็นว่าสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตมากทั้งทางทางตรงและทางอ้อม โดยธรรมชาติแล้วสิ่งแวดล้อมมีความสมดุลในตัวเอง ซึ่งทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ได้อย่างเป็นระบบ แต่ในปัจจุบันจะเห็นว่าสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงไปในหลายๆ ด้าน ทั้งในด้านที่ดีขึ้นและในด้านไม่เป็นผลดีต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ทำให้หลายหน่วยงานเล็งเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม จึงได้ทำการศึกษาหาความรู้และให้ความสนใจเรื่องเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น มีการศึกษาวิจัยและรณรงค์ให้เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อม และสำหรับประเทศไทยในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) ยังได้กำหนดแผนพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นแผนการศึกษาแห่งชาติทุกระดับ สิ่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อมนุษย์มาก นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมยังมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ของสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์

ทวี หอมขง และคณะ (2538) กล่าวถึง ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมที่มีต่อสิ่งมีชีวิต คือ

1) ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สิ่งแวดล้อมประเภทนี้เป็นสิ่งไม่มีชีวิตที่เป็นส่วนประกอบที่มีความสำคัญของสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้นๆ ได้แก่ น้ำเพื่อการบริโภค อากาศเพื่อหายใจ ดิน เป็นแหล่งที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตบนบก และแสงแดดให้ความร้อนและความอบอุ่น และมีบทบาทในการสร้างอาหารของพืช

2) สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ เป็นสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของตน

3) หากสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปก็ส่งผลให้สิ่งมีชีวิตที่เคยอาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้นเปลี่ยนแปลงไป อาจโดยการอพยพหลบหนีไปอาศัยอยู่ที่อื่น หรือล้มหายตายจากสูญพันธุ์

4) สิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่มีความสัมพันธ์กันในแง่ของการถ่ายทอดพลังงาน ในลักษณะของผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ย่อยสลาย กับในแง่ของการอยู่ร่วมกันบางลักษณะเป็นการเกื้อกูลกัน บางลักษณะเป็นการเบียดเบียนกัน

5) สิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น เมื่อมีผู้บริโภคมากเกินไป ผู้ผลิตลดจำนวนลง อาหารและที่อยู่อาศัยขาดแคลน เกิดการแก่งแย่งกันสูงขึ้น เป็นผลให้ผู้บริโภคมีจำนวนลดลงด้วยจนอยู่ในระดับสมดุล

6) ตามธรรมชาติกระบวนการต่างๆ เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง มีการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอยู่ในสภาพที่สมดุล เหมาะกับการดำรงอยู่ของสิ่งมีชีวิตในสภาพแวดล้อมนั้นๆ

เกษม สนิทวงศ์ ณ อยุธยา (2527) ได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์และสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ออกและมีความสัมพันธ์กันดังนี้

1) มนุษย์เป็นต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อม เพราะสาเหตุทั่วไปของปัญหาสิ่งแวดล้อม 3 ประการ คือ การเพิ่มของประชากร การขยายตัวของเมือง อุตสาหกรรม และการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างไม่เหมาะสม

2) มนุษย์เป็นผู้ได้รับผลเสียหายจากปัญหาสิ่งแวดล้อม ขนาดของผลเสียหายเป็นสัดส่วนโดยตรงกับขนาดของปัญหาที่มนุษย์ก่อขึ้น นับตั้งแต่ความเสียหายระดับมนุษยชาติ เป็นต้นว่าความแปรปรวนของอากาศจากการกระทำของมนุษย์อาจทำให้เกิดสภาวะแห้งแล้ง จนถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นในระดับบุคคล

ในส่วนขอระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ของสิ่งแวดล้อม พบว่าสิ่งแวดล้อมนั้นจะไม่อยู่โดดเดี่ยวในธรรมชาติ แต่จะมีสิ่งแวดล้อมอื่นอยู่ด้วยเสมอ และสิ่งแวดล้อมประเภทหนึ่งก็มีความต้องการสิ่งแวดล้อมอื่น เช่น ปลาต้องการน้ำ พืชต้องการแร่ธาตุจากดิน มนุษย์ต้องการก๊าซออกซิเจนเพื่อหายใจ ฯลฯ นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมจะอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มและมีความ

เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ต่อกันและกันเป็นลูกโซ่ สรุปได้ว่าสิ่งแวดล้อมจะไม่อยู่โดดเดี่ยวในธรรมชาติแต่จะเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ (อ่างแล้ว) ได้กล่าวถึงสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมว่าสาเหตุหลักของปัญหาสิ่งแวดล้อมมีอยู่ 2 ประการด้วยกัน คือ

1) การเพิ่มของประชากร เมื่อคนมากขึ้น ความต้องการบริโภคทรัพยากรก็เพิ่มขึ้นทุกทาง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย พลังงาน ฯลฯ

2) การขยายตัวทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจนั้นทำให้มาตรฐานในการดำรงชีวิตสูงตามไปด้วยมีการบริโภคทรัพยากรจนเกินกว่าความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิต มีความจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้นไปด้วย ในขณะที่เดียวกันความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีก็ช่วยเสริมให้วิธีการนำทรัพยากรมาใช้ได้ง่ายและมากขึ้น นักวิชาการสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันว่ามนุษย์เป็นตัวการสำคัญในการทำลายธรรมชาติและสภาวะแวดล้อม โดยมีเทคโนโลยีเป็นตัวเร่ง ทวีศักดิ์ ปิยะกาญจน์ (2529) กล่าวว่าเมื่อประชากรมากขึ้นปัญหาที่ตามมาก็มากขึ้น เช่น ปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ปัญหาที่อยู่อาศัย ปัญหาทรัพยากรไม่เพียงพอ เป็นต้น สำหรับประเทศไทยนอกจากสาเหตุการเพิ่มประชากรแล้ว ยังมีสาเหตุอื่นอีก ได้แก่

- (1) ขาดการบังคับใช้กฎหมายที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม
- (2) การพัฒนาชนบท ยังเป็นไปอย่างไม่เหมาะสม และไม่บังเกิดผล ไม่สามารถลดความยากจนในชนบทได้ ก่อให้เกิดปัญหาการอพยพของชนบทเข้าสู่เมือง
- (3) การปล่อยให้เมืองเติบโตอย่างไม่มีการวางแผน ไม่สนใจโครงสร้างพื้นฐานกายภาพที่เกี่ยวกับการควบคุมและขจัดของเสียจากชุมชน
- (4) ขาดการควบคุมการใช้ที่ดินอย่างเหมาะสม ทั้งในเมืองและชนบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ที่ดินเพื่อการอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัย
- (5) รับเทคโนโลยีบางอย่างที่ไม่เหมาะสมเข้ามาภายในประเทศทั้งในด้านการดำรงชีวิตประจำวัน และด้านการผลิต
- (6) ขาดมาตรการที่เหมาะสมในการควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ จากสาเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งหลายข้างต้น

สรุปได้ว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมเกิดจากการเพิ่มของประชากร และการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีตลอดจนการปล่อยให้เมืองเติบโตอย่างไม่มีการวางแผนและขาดมาตรการที่เหมาะสมในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติทำให้เกิดปัญหาหามลพิษต่างๆ และทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรม การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะทำ ซึ่งจะเป็น

กิจกรรมใดก็ได้ และกิจกรรมเหล่านั้นจะต้องไม่ทำให้เกิดอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม เมื่อดำเนินการไปแล้วสิ่งแวดล้อมทั้งระบบนั้นสามารถเอื้ออำนวยให้มวลมนุษย์ พืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมอื่นคงอยู่ถาวรต่อไปโดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม ดังนั้น การจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ตามความจำเป็นเท่านั้นและในการใช้ทรัพยากร ควรยึดหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างเข้มงวดกระบวนการในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้นั้น ต้องมีการวางระบบและแบบแผนที่รัดกุม เมื่อใช้ดำเนินการแล้วต้องไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรนั่นเอง หรือต่อทรัพยากรอื่นๆ หรือต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อย่างเด็ดขาด แต่ถ้าหลีกเลี่ยงไม่ได้ต้องพยายามให้เกิดผลกระทบน้อยที่สุด เพื่อไม่ให้เกิดพิษภัยต่อมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

2.2 แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Ecotourism ซึ่งเป็นคำผสมกันระหว่างคำ Ecology แปลว่า นิเวศวิทยา และคำว่า Tourism ที่แปลว่า การท่องเที่ยว ซึ่งคำว่า Ecotourism นี้เองที่ใช้เรียกการท่องเที่ยวเพื่อเข้าใจสภาพธรรมชาติเป็นหลัก สำหรับในภาษาไทย มีการเรียกขานต่างกันออกไป เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ นิเวศสัญจร นิเวศท่องเที่ยว และการท่องเที่ยวเพื่อรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม เป็นต้น จากการศึกษาแนวคิด ปรัชญา รูปแบบ และการจัดการที่มีลักษณะเฉพาะของการท่องเที่ยวรูปแบบนี้จะเห็นได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศน่าจะเป็นบัญญัติศัพท์ที่เหมาะสมที่สุด (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2540) ทั้งนี้เพื่อความชัดเจนของการท่องเที่ยวที่มุ่งรักษาระบบนิเวศอันเป็นความจำเป็นในการท่องเที่ยวในพื้นที่ที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศอย่างใกล้ชิด แต่อย่างไรก็ตามการท่องเที่ยวเชิงนิเวศหรือ Ecotourism นี้ยังมีผู้ให้ความหมายที่แตกต่างกันออกไปตามพื้นที่ ภูมิประเทศ และทิศทางการปฏิบัติของผู้ให้ความหมาย ซึ่งความหมายต่างๆ สะท้อนให้เห็นมิติที่แตกต่างกัน ดังนี้

Elizabeth Boo (1990) ให้ความหมายว่าเป็นการท่องเที่ยวทางธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ต่อการอนุรักษ์ อันเนื่องมาจากการมีรายได้สำหรับการดูแลรักษาพื้นที่ การสร้างถนนในชุมชนหรือท้องถิ่นและสร้างจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม

Gail Lash (1997) ได้กล่าวถึงความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในบทความชื่อ What is Community – Based Ecotourism? ว่าเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบ ซึ่งต้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและต้องคำนึงถึงประชาชนในท้องถิ่นให้มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี โดยมีหลักการพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

1) หลีกเลี่ยงการก่อให้เกิดผลกระทบด้านลบที่สามารถทำลายหรือก่อให้เกิดความเสียหายต่อลักษณะทางธรรมชาติ หรือวัฒนธรรมที่เข้าไปเยี่ยมชม

- 2) ให้การศึกษาความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์แก่นักเดินทาง
 - 3) รายได้จากการท่องเที่ยวต้องลงไปสู่การอนุรักษ์พื้นที่ธรรมชาติและจัดการในการป้องกันพื้นที่โดยตรง
 - 4) ต้องนำผลกำไรที่ได้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและต้องสร้างรายได้แก่ประชาชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โดยตรง เพื่อนำไปเป็นค่าใช้จ่ายในการป้องกันพื้นที่
 - 5) ต้องมีการวางแผนว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน และต้องแน่ใจว่าการพัฒนาการท่องเที่ยวจะไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่
 - 6) ต้องรักษาอัตรารายได้ของประเทศผู้ถูกเยือน ด้วยการใช้จ่ายจากสิ่งอำนวยความสะดวก บริการ สินค้าที่คนในท้องถิ่นเป็นเจ้าของและเป็นผู้จัดการ
 - 7) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจะต้องกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมและไม่ก่อให้เกิดผลกระทบ เช่น การลดการใช้เชื้อเพลิงพลังงาน รักษาพันธุ์พืชและสัตว์ป่าให้ได้มากที่สุด
- ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2530) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การท่องเที่ยวที่ดี มีความเหมาะสม และเป็นที่ยั่งยืน มีปัจจัยองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้
- 1) ต้องไม่ทำลายศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น ไม่มองศิลปวัฒนธรรมว่าเป็นสินค้า และเอื้ออำนวยต่อการดำรงไว้ซึ่งศิลปวัฒนธรรมของท้องถิ่น
 - 2) ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของท้องถิ่น
 - 3) ผู้มาเที่ยวและเจ้าของท้องถิ่นเกิดความเข้าใจอันดี เกิดมิตรภาพ มีความสามัคคีและอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2541) ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวไว้ว่า เป็นการเดินทางอย่างมีความรับผิดชอบ ในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม และการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2540) ให้ความหมายคำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบในแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อมุ่งเน้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา (2542) ให้ความหมายคำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทุกแห่งทุกประเภทโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาและชื่นชม เพลิดเพลินกับสภาพธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมบนพื้นฐานของการให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้อง ให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนในท้องถิ่น และสร้างจิตสำนึกให้ทุกฝ่ายร่วมกันรับผิดชอบต่อระบบนิเวศอย่างยั่งยืน

นิพล เชื้อเมืองพาน (2542) ให้ความหมายคำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การเดินทางไปที่แห่งใดแห่งหนึ่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาชื่นชมและเพลิดเพลินไปกับทัศนียภาพ สภาพธรรมชาติ สภาพสังคมวัฒนธรรม วิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นบนพื้นฐานความรู้ และความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศ โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นและเกิดความพึงพอใจสำหรับนักท่องเที่ยว

นภวรรณ ฐานะกาญจน (2545) ให้ความหมายคำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การเดินทางไปเยือนแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ที่ปรากฏในพื้นที่ ด้วยความระมัดระวังไม่ให้เกิด การเปลี่ยนแปลงหรือทำลายคุณค่าของระบบนิเวศ ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติและเกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น

สมภพ เจริญขุนทด และคณะ (2548) ให้ความหมายคำว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หมายถึง การท่องเที่ยวที่ไม่ทำลายธรรมชาติและวัฒนธรรมเป็นการท่องเที่ยวที่เน้นให้นักท่องเที่ยว สร้างประสบการณ์ด้วยความทรงจำ ไม่นำสิ่งต่าง ๆ จากสถานที่ท่องเที่ยวติดตัวไปหลังการ ท่องเที่ยวแล้วสถานที่ท่องเที่ยวยังคงมีสภาพดั้งเดิม

จากความหมายที่ได้กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นอีกมิติหนึ่งของการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นการสร้างจิตสำนึกของนักท่องเที่ยว ให้ความรับผิดชอบต่อแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะความรับผิดชอบต่อการรักษา ระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ และคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชน ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่น มีการควบคุมการพัฒนา การท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ เริ่มจากระดับรากหญ้าจนถึงการปกครองส่วนท้องถิ่น ทั้งนี้เพื่อให้เป็น การท่องเที่ยวที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

จะเห็นได้ว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะปรากฏอยู่ในรูปแบบกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยรวม เป็นส่วนหนึ่ง ที่สะท้อนลักษณะเฉพาะและวัตถุประสงค์เฉพาะที่มีความแตกต่างจากการท่องเที่ยวแบบอื่นๆ โดยได้ให้ความสำคัญทางจริยธรรมหรือความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม จึงทำให้สามารถสรุป หลักเกณฑ์ที่สำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ 5 ประการ คือ

1) เป็นแหล่งธรรมชาติ (Nature-based)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่อยู่บนพื้นฐานของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ซึ่งเน้นลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ รวมถึงวัฒนธรรม กล่าวคือการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งธรรมชาติ ซึ่งอาจรวมถึงวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยวอีกด้วย

2) มีความยั่งยืนทางด้านนิเวศ (Ecologically sustainable)

รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรจะต้องอำนวยความสะดวกให้เกิดความยั่งยืนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม คือเกิดผลกระทบทางลบให้น้อยที่สุด

3) ให้ความรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environment educative)

การให้ความรู้ทางธรรมชาติในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้น เป็นลักษณะสำคัญที่ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศแตกต่างจากการท่องเที่ยวธรรมชาติรูปแบบอื่นๆ การให้การศึกษาทางด้านสิ่งแวดล้อมเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นมีความสนุกและมีความหมาย ทำให้คนที่มาสัมผัสกับธรรมชาตินั้นเกิดการพัฒนาคำรู้ ความตระหนักและสำนึกถึงคุณค่าของธรรมชาติ แล้วสามารถที่จะชักนำไปสู่การกระทำที่มีผลดีต่อสิ่งแวดล้อม เช่น ความตระหนักในเรื่องการอนุรักษ์ ดังนั้น การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจึงมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของนักท่องเที่ยว ชุมชนและอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว

4) ก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนในท้องถิ่น (Locally beneficial)

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรเกิดประโยชน์ให้แก่คนในท้องถิ่นมากที่สุด กล่าวคือ ทำให้เกิดการจ้างงาน การใช้วัสดุที่หาได้จากท้องถิ่น กิจกรรมที่คนท้องถิ่นเป็นเจ้าของ นอกจากนั้นคนในท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในการพัฒนาการท่องเที่ยวด้วย และรายได้จากการท่องเที่ยวส่วนหนึ่งควรมีการนำมาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย

5) ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว (Tourist satisfaction)

ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวในการมาหาประสบการณ์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นสิ่งสำคัญในการอยู่รอดของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว นอกจากนั้นยังต้องรวมถึงการมีเสถียรภาพของการเมืองเพื่อความปลอดภัยของนักท่องเที่ยวด้วย

ในประเทศไทยนั้นมีการกล่าวถึงหลักการสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอยู่หลายหน่วยงานแต่หลักการที่ผู้ศึกษาสนใจนั้นได้อธิบายไว้โดย สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (อวท.) ที่ได้อธิบายไว้ในรายงานขั้นสุดท้ายในการดำเนินการเพื่อการกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อเสนอต่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่ได้มีการประยุกต์หลักการพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจากแนวความคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของ Ralf Buckley มาอธิบายไว้ในการศึกษาดังกล่าว ซึ่งได้ให้กำหนัดว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะต้อง

มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านพื้นที่ ด้านการจัดการ ด้านกิจกรรม และด้านการมีส่วนร่วม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) องค์ประกอบด้านพื้นที่

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติเป็นหลัก มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ทั้งนี้รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่ของแหล่งนั้น ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ

2) องค์ประกอบด้านการจัดการ

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม มีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากร การจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต ดังนั้นองค์ประกอบด้านการจัดการจึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน

3) องค์ประกอบด้านกิจกรรม

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ โดยมีการให้การศึกษเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งต่อนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่นและผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น องค์ประกอบด้านกิจกรรมจึงเป็นการท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา

4) องค์ประกอบด้านการมีส่วนร่วม

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่คำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชน และประชาชนท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการ เพื่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นโดยผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นที่ได้หมายความรวมถึงการกระจายรายได้ การยกระดับคุณภาพชีวิต และการได้รับผลตอบแทนเพื่อกลับมาบำรุงรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ท้องถิ่นในที่นี้เริ่มต้นจากระดับรากหญ้าจนถึงการปกครองท้องถิ่น และอาจรวมถึงการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง ดังนั้น องค์ประกอบด้านองค์กรจึงเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2538) ได้กำหนดถึงองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เกี่ยวข้องกันชุมชนไว้ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยทำให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว ช่วยปรับปรุงให้ชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนดีขึ้นในระยะยาว นอกจากนี้ยังทำให้ชุมชนท้องถิ่น

ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นของตน และช่วยลดความขัดแย้งและความแตกต่างระหว่างคนในชุมชน

สรุปได้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่นอกเหนือจากองค์ประกอบด้านพื้นที่ แหล่งท่องเที่ยวที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น สามารถตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวที่เดินทางมาท่องเที่ยวแล้ว ยังได้แก่ การปลูกจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อแหล่งท่องเที่ยว ของนักท่องเที่ยวและผู้เกี่ยวข้องในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ข้อกำหนดที่ชัดเจนของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ จึงขึ้นอยู่กับความสมบูรณ์ขององค์ประกอบหลักทั้ง 4 ด้าน หากการท่องเที่ยวใดมีองค์ประกอบครบสมบูรณ์ดังกล่าวแล้ว จะจัดเป็นการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สมบูรณ์ หากขาดหรือปราศจากข้อใดข้อหนึ่งไป ความสมบูรณ์จะลดน้อยลงจนอาจต้องจัดการส่งเสริมหรือทำให้การท่องเที่ยวนั้นเป็นการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ ต่อไป โดยเห็นได้จากทัศนยะของ พงศ์สานต์ พิทักษ์มหาเกตุ (2533) ที่เกี่ยวกับองค์ประกอบของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่สำคัญ 5 ประการ คือ

- 1) ต้องมีผลกระทบน้อยที่สุดต่อทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนขนบธรรมเนียมและประเพณีของคนในท้องถิ่น
- 2) ต้องให้ความรู้ความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวในรูปแบบของสื่อต่างๆ ตลอดจนการอธิบายโดยมีคฤศกเพื่อให้นักท่องเที่ยวมีความรู้ความเข้าใจ ได้รับความเพลิดเพลินพร้อมทั้งสร้างจิตสำนึกในด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้มีความตระหนักถึงคุณค่าหรือคุณประโยชน์ของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยมฯลฯ ของชุมชนนั้นๆ จนนักท่องเที่ยวมีความระมัดระวัง ช่วยป้องกันและช่วยผลกระทบในด้านต่างๆ ที่อาจจะมิต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหรือต่อวิถีชีวิตของชุมชนนั้นๆ
- 3) ต้องให้ประโยชน์แก่ชาวบ้านในท้องถิ่นในการจ้างงานทั้งโดยตรงและทางอ้อม เช่น การจัดบริการนำเที่ยว การให้บริการนักท่องเที่ยวในด้านต่างๆ การขายอาหาร การขายของที่ระลึก เป็นต้น
- 4) ต้องให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการวางแผน การตัดสินใจ การจัดการและการพัฒนาการท่องเที่ยวไปสู่ท้องถิ่นของเขา ซึ่งจะช่วยให้ชาวบ้านในท้องถิ่นเกิดความภาคภูมิใจ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของทรัพยากรการท่องเที่ยวซึ่งได้แก่ ธรรมชาติ สังคมและชุมชนนั้นๆ แล้วผนึกกำลังร่วมแรงร่วมใจช่วยกันพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรนั้นไว้อย่างยั่งยืน
- 5) ต้องให้นักท่องเที่ยวพึงพอใจ การสร้างสรรค์ให้เกิดประสบการณ์และความพึงพอใจในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะมีผลต่อการได้รับผลประโยชน์จากอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในระยะยาวอย่างยั่งยืนและต่อเนื่อง ดังนั้นข้อมูลข่าวสารในด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของแหล่งท่องเที่ยวแต่ละแห่งจะต้องมีความความถูกต้องและครบถ้วนสมบูรณ์ ต้องมีการรักษา

ความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยวอย่างเข้มงวด โดยจะต้องให้ความสำคัญในเรื่องคุณภาพของการให้บริการและให้ความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวรองลงมาจากการมุ่งอนุรักษ์ดูแลและป้องกันแหล่งท่องเที่ยวที่พานักท่องเที่ยวเข้าไปเยือน

จะเห็นได้ว่า แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนั้นค่อนข้างจะเป็นแนวคิดที่มาพร้อมๆ กับกระแสความต้องการของโลกที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นมาการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศ และเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวที่มีการพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังนั้นจึงมีการกำหนดให้มีนโยบายหลักไว้ ดังนี้ (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, อ้างแล้ว)

1) การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องมีการควบคุมดูแลรักษา จัดการทรัพยากรให้คงสภาพเดิมไว้ให้มากที่สุด โดยหลีกเลี่ยงหรือลดเว้นการท่องเที่ยวในพื้นที่อ่อนไหว ที่ง่ายต่อการถูกรบกวนและฟื้นตัวได้ยาก

2) การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จำต้องคำนึงถึงศักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ มีการจัดกิจกรรมที่เหมาะสมและปรับให้เกิดความสมดุลกับรูปแบบและกิจกรรมเดิมที่มีอยู่ พึงหลีกเลี่ยงความขัดแย้งอย่างรุนแรงต่อการท่องเที่ยวรูปแบบอื่นๆ หากเน้นในการแปรประโยชน์จากการจัดการท่องเที่ยวสู่การท่องเที่ยวโดยรวม ต้องคำนึงถึงการพัฒนาด้านการศึกษา สร้างจิตสำนึกที่ดีในการรักษาระบบนิเวศร่วมกันมากกว่าการมุ่งเน้นความเจริญทางเศรษฐกิจและการมีรายได้เพียงอย่างเดียว

3) การจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ต้องให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนและองค์กรท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากร การบูรณาการ การแลกเปลี่ยนความรู้และวัฒนธรรมชุมชนในกระบวนการท่องเที่ยว รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนา หรือให้ประชาชนมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการร่วมในทุกระดับ

4) ให้ความสำคัญของการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นความจำเป็นในอันดับต้นของการพัฒนาการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ทั้งนี้ให้องค์กรต่างๆ กำหนดบทบาทที่ชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยมีการจัดสรรงบประมาณ บุคลากร และกำหนดวิธีจัดการที่เหมาะสม

5) นำแผนการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้าสู่แผนพัฒนาระดับต่างๆ อย่างมีความสำคัญ ได้แก่ แผนพัฒนาท้องถิ่น แผนพัฒนาจังหวัดและแผนพัฒนาภาค พร้อมทั้งให้มีการกระจายงบประมาณอย่างทั่วถึงและเพียงพอ

6) สนับสนุนการศึกษาวิจัย และประเมินผลการพัฒนาอย่างรอบด้าน เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการ การแก้ไขปัญหา การปรับปรุงอย่างเป็นขั้นตอน

7) มีการใช้กฎหมายในการควบคุม ดูแล รักษาสภาพแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวอย่างเคร่งครัด โดยเน้นการแนะนำ ตักเตือน และสร้างวินัยการท่องเที่ยวควบคู่ไปด้วย

8) จัดทำแนวทางปฏิบัติหรือคู่มือการจัดการแก่ผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างถูกต้อง

9) จัดให้มีเครือข่ายการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทั้งในแนวตั้งและแนวนอน โดยมีการประสานงานด้านข้อมูลข่าวสารและการจัดการร่วมกันทุกระดับ

อาจสรุปได้ว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการท่องเที่ยวที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษา ชื่นชมและเพลิดเพลินกับแหล่งธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น รวมถึงสังคมแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศในพื้นที่อย่างมีความรับผิดชอบต่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บนพื้นฐานของการให้ความรู้แก่ผู้เกี่ยวข้อง ในขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นในการบริหารและการจัดการเพื่อก่อประโยชน์ให้แก่ชุมชนในท้องถิ่นและความพึงพอใจ ความประทับใจ ตลอดจนสร้างประสบการณ์ด้วยความทรงจำไม่น่าสิ่งต่างๆ จากสถานที่ท่องเที่ยวติดตัวไปหลังการท่องเที่ยวของนักท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาไปสู่การท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต่อไป

2.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น

Singhal (2001) ได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมโดยให้ความสำคัญกับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประชาชนในท้องถิ่นเป็นเกณฑ์ Singhal ได้ใช้ตัวย่อ c ในการอธิบายเกี่ยวกับ “การมีส่วนร่วม” ของประชาชนเรียกหลักการ “6 Cs” ซึ่งประกอบด้วย

1) การร่วมมือ (Co-operation) หรือ การทำงานที่มีการร่วมมือของคนในท้องถิ่น (working on local people) หลักการดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการคัดเลือกตัวแทน ซึ่งบุคคลดังกล่าวมักไม่ใช่บุคคลที่สามารถให้ข้อมูลที่สำคัญได้เป็นอย่างดี หรือเป็นบุคคลที่มีอำนาจในชุมชน

2) การยินยอม (Compliance) หรือ การทำงานเพื่อคนในท้องถิ่น (working for the local people) หลักการดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับการมอบหมายภารกิจ/หน้าที่ พร้อมๆ กับการเสนอสิ่งกระตุ้นเร้าใจต่างๆ อย่างไรก็ตาม บุคคลภายนอกเป็นผู้ทำหน้าที่เป็นผู้กำหนดวาระสำคัญและทิศทางการดำเนินกระบวนการต่างๆ

3) การให้คำปรึกษา (Consultation) หรือ การทำงานเพื่อคนในท้องถิ่นและกับบุคคลในท้องถิ่น (working for the local people and with local people) หลักการดังกล่าวเกี่ยวข้องกับ

การสอบถามความคิดเห็นต่างๆ ของสมาชิกในชุมชนท้องถิ่น อย่างไรก็ตาม บุคคลภายนอกยังคงทำหน้าที่วิเคราะห์และมีอำนาจในการตัดสินใจลงมือกระทำกิจกรรมต่างๆ

4) การให้ความร่วมมือ (Cooperation) หรือ การทำงานกับคนในท้องถิ่น (working with the local people) แนวทางดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการที่สมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอกทำงานร่วมกันเพื่อแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม โดยในกรณีนี้บุคคลภายนอกมีบทบาทหน้าที่เฉพาะด้านการสนับสนุนข้อมูลเกี่ยวกับทิศทางต่างๆ ในการดำเนินการ ในขณะที่บุคคลในท้องถิ่นเป็นผู้ตัดสินใจดำเนินงาน

5) การเรียนรู้ร่วมกัน (Co-learning) หรือ การทำงานกับบุคคลในท้องถิ่นและโดยบุคคลท้องถิ่น (working with local people and by the local people) แนวทางดังกล่าวเกี่ยวข้องกับการที่สมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอกแลกเปลี่ยนความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันและทำงานร่วมกันเป็นทีม เพื่อช่วยกันกำหนดแผนการดำเนินกิจกรรมโดยบุคคลภายนอกทำหน้าที่สนับสนุนให้เกิดการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกชุมชน

6) การลงมือกระทำร่วมกัน (Collective action) หรือ การทำงานโดยบุคคลในท้องถิ่น (working by the local people) เกี่ยวข้องกับการที่สมาชิกท้องถิ่นเป็นผู้กำหนดวาระของตนเองและขับเคลื่อนวาระดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติ โดยปราศจากความคิดริเริ่มจากบุคคลภายนอกหรือการสนับสนุนกระบวนการโดยบุคคลภายนอก

Cohen (1996) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมในการพัฒนาสามารถอธิบายได้ใน 4 ลักษณะ คือ

1) มีส่วนร่วมในเชิงการกระทำ เกี่ยวข้องกับการที่บุคคลฝ่ายต่างๆ ในชุมชนได้อุทิศแรงกายในการดำเนินกิจกรรมเพื่อให้งานบรรลุเป้าหมาย

2) การมีส่วนร่วมในเชิงเงินตรา กล่าวคือ การมีส่วนร่วมหมายถึง การที่ชุมชนได้อุทิศเงินในการทำกิจกรรมต่างๆ

3) การมีส่วนร่วมในเชิงความรับผิดชอบ เกี่ยวข้องกับการกระจายภารกิจและความรับผิดชอบ โดยผู้ประสานงานหลักมักดำเนินการแบ่งสรรภารกิจ/หน้าที่ให้คนกลุ่มต่างๆ ที่มีความสำคัญในพื้นที่ อาทิ การพัฒนาความร่วมมือกับผู้นำท้องถิ่นในการขอคำสนับสนุนเกี่ยวกับโครงการ การตั้งคณะกรรมการหลักในการส่งเสริมการดำเนินของโครงการ การจัดการและติดตามการดำเนินงานของโครงการตลอดจนการถ่ายทอดเทคโนโลยีต่างๆ ผ่านการฝึกอบรม และการใช้เครื่องสนับสนุนต่างๆ

4) การมีส่วนร่วมในเชิงตัดสินใจ เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงอำนาจในการตัดสินใจ ซึ่งนั่นหมายถึง การสร้างความภาคภูมิใจให้กับสมาชิกในชุมชน ผ่านการออกแบบกิจกรรมต่างๆ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและการตัดสินใจต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการ

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาในประเทศไทยเริ่มในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ระยะที่ 5 (พ.ศ. 2522-2539) พร้อมกับช่วงที่มีแผนพัฒนาชนบท หน่วยงานของรัฐ โดยเฉพาะหน่วยงานที่ทำงานพัฒนาชนบทได้ยกประเด็น “การมีส่วนร่วมของประชาชน” เป็นแนวทางในการทำงานจนถึงปัจจุบัน แต่ผลการพัฒนาตามแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชนก็ยังไม่เป็นไปตามที่ตั้งใจมากนัก เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐยังมีบทบาทหลักในการตัดสินใจเรื่องสำคัญ ประชาชนมักเป็นเพียงฝ่ายให้ความร่วมมือ กลุ่มคนที่มีส่วนร่วมมักเป็นผู้มีฐานะดี หรือคนที่มีโอกาสมากกว่าคนทั่วไป หน่วยงานของรัฐยังมีความคิดในเรื่องนี้ว่า “การพัฒนาคือกระบวนการที่รัฐทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนและสร้างโอกาสให้แก่ประชาชนในชุมชน ทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชุมชน มูลนิธิและองค์กรอาสาสมัครเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามขั้นตอนของนโยบายพัฒนา” ผลที่เกิดขึ้นก็คือประชาชนยังไม่มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง โดยอาจมีสาเหตุจากทั้งส่วนของประชาชนเองที่เคยชินกับการชี้นำหรือสั่งการ ยังไม่คุ้นเคยกับแนวทางการพัฒนารูปแบบนี้ ทางระบบราชการเองก็เคยชินกับการสั่งการ และมีระบบนโยบายงบประมาณ/การสนับสนุน/การให้คุณให้โทษจากข้างบนลงมา ให้ความสำคัญในความสัมพันธ์แบบเจ้าขุนมูลนาย ไม่จริงจัง หรือไม่เข้าใจเพียงพอในเรื่องการมีส่วนร่วม (ชูเกียรติ ลีสุวรรณ, 2546)

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่า เป็นกระบวนการที่ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในแทบทุกขั้นตอนของการพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยเป็นการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่สำคัญ เช่น การศึกษาบริบทของชุมชน การวางแผนการดำเนินการ และการจัดการติดตามและประเมินการกระจายผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เป็นต้น โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอาจพิจารณาได้ 3 มิติ คือ มิติแรก มองได้จากการให้อย่างเดียวของประชาชน ซึ่งอาจเป็นการให้หรือให้ยืมทรัพย์สิน ที่ดิน เงิน ภูมิปัญญา ความคิดเห็นและแรงกาย มิติที่ซับซ้อนขึ้นมา คือ การเริ่มรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อทำงานร่วมกัน โดยมีการจัดองค์กรชุมชนทั้งไม่เป็นทางการหรือเป็นทางการและมองผลประโยชน์ส่วนรวมเป็นตัวตั้ง มิติต่อมาที่ค่อนข้างซับซ้อนมากที่สุดที่ต้องอาศัยตัวชี้วัดหลายตัว คือ การที่ประชาชนตระหนักแน่ชัดว่า เขาต้องเป็นผู้ควบคุมสถานการณ์ที่มีผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเขาได้ โดยมีกระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอด การปรับเปลี่ยน ทั้งความรู้ ความเข้าใจ พฤติกรรม การใช้กระบวนการกลุ่มและความเป็นประชาธิปไตยเข้าไปจัดการและตัดสินใจในสิ่งที่คิดว่าจะส่งผลดีหรือเลวต่อพวกเขาในอนาคต

สถาบันวิจัยสังคมและสถาบันวิจัยสภาวะแวดล้อม (2545) ได้จัดประเภทของการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยอิงพัฒนาการของโครงการพัฒนาเป็นเกณฑ์ กล่าวคือ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ประกอบด้วยการกิจสำคัญ 5 ประการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ภารกิจที่ 1 การมีส่วนร่วมในการวางแผน (Participation in planning) อันได้แก่ การที่ประชาชนมีบทบาทในกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวางแผน โครงการ นับตั้งแต่การวิเคราะห์ปัญหา การกำหนดลำดับความสำคัญของปัญหา การกำหนดเป้าหมาย การกำหนดแนวทางในการดำเนินงาน การกำหนดแนวทางในการติดตามและประเมิน โครงการ

ภารกิจที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม (Participation in implementation) อันได้แก่ การสนับสนุนด้านทรัพยากรต่างๆ และการประสานความร่วมมือในการจัดกิจกรรมต่างๆ

ภารกิจที่ 3 การมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์ (Participation in utilization) อันได้แก่ การนำเอากิจกรรมต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยเฉพาะด้านการเพิ่มระดับการพึ่งตนเอง และการควบคุมทางสังคม

ภารกิจที่ 4 การมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ (Participation in benefit-sharing) อันได้แก่ การแจกจ่ายผลประโยชน์ต่างๆ ในการพัฒนาอย่างยุติธรรม

ภารกิจที่ 5 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Participation in evaluation) อันได้แก่ การให้ประชาชนได้ทราบถึงสภาพปัญหาและอุปสรรคต่างๆ เพื่อร่วมกันหาทางแก้ไขในลำดับต่อไป

แม้หลักการและแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมมีเป้าหมายให้ประชาชนในฐานะผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมมากที่สุดก็ตาม แต่กรณีของประเทศไทยเท่าที่ผ่านมายังถือว่าประชาชนมีบทบาทน้อยมาก การดำเนินการต่างๆ มักกระทำโดยองค์กรหรือหน่วยงานของรัฐเพียงลำพัง สภาพการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารกิจการสาธารณะของประเทศไทยจัดว่ายังมีปัญหาอุปสรรค และทำให้การดำเนิน โครงการหลายประเภทเป็นไปอย่างไม่โปร่งใส อาจเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยที่สำคัญ 5 ประการ คือ 1) ประชาชนเองยังขาดความตระหนัก ซึ่งหมายถึงความรู้ ความเข้าใจที่แท้จริงในสิทธิและบทบาทหน้าที่ของตนเองและจิตสำนึก ซึ่งหมายถึงความรู้ที่รับผิชอบต่อส่วนรวม และสิ่งแวดล้อม 2) ระบบราชการเดิมที่ไม่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม 3) รัฐยังคงรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง และใช้อำนาจในการตัดสินใจไปก่อนแล้วจึงประกาศให้ประชาชนทราบ 4) กรณีของการมีส่วนร่วมในการจัดทำ การประเมินผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environment Impact Assessment: EIA) ของประชาชนพบว่า ในมาตรา 6-8 นั้นถูกระบุไว้อย่างกว้าง ๆ จึงทำให้เจ้าของโครงการ และที่ปรึกษาในการจัดทำ EIA ใช้ช่องว่างทางกฎหมายดังกล่าวไม่ให้สิทธิแก่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม และ 5) เจ้าของโครงการและ/หรือที่ปรึกษาในการจัดทำ EIA มีความคิดว่าการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมไม่สามารถทำให้การดำเนินการดีขึ้นเพราะขาดความรู้ความสามารถ ตรงข้ามกันกลับทำให้การดำเนินการล่าช้า (มนัส สุวรรณ และคณะ, 2549)

จากมุมมองที่แตกต่างกันของหลากหลายบุคคลจะเห็นว่า การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนมิได้อยู่แค่เพียงการปรากฏตัว หรือให้ข้อคิด หรือ ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเท่านั้น แต่การมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชนในโครงการพัฒนาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงบทบาทของประชาชน จากผู้รับบริการต่างๆ ไปสู่การก้าวเข้าไปมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและรับผิดชอบเกี่ยวกับภารกิจต่างๆ ในการพัฒนาชุมชนแบบเคียงบ่าเคียงไหล่กับหน่วยงานภาครัฐและเอกชน เพื่อปรับแนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสม

2.4 แนวคิดการจัดการการท่องเที่ยวและการพัฒนาที่ยั่งยืน

การท่องเที่ยวที่ยั่งยืนและการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ได้มีการกล่าวถึงและพัฒนามาจากแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งได้มีการนิยามความหมายและเสนอสาระสำคัญของแนวคิดดังกล่าวไว้หลายประการ เช่น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2539) เสนอว่าการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน หมายถึง “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้ที่เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการป้องกันและสงวนรักษาโอกาสต่าง ๆ ของอนุชนรุ่นหลัง การท่องเที่ยวแบบนี้มีความหมายถึงการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามตามสุนทรียภาพ ในขณะที่สามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย” ซึ่งหลักการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน มีหลักการสำคัญ ดังนี้

- 1) การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างพอดี ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมเป็นสำคัญ และเป็นแนวทางในการดำเนินธุรกิจในระยะยาว
- 2) การลดการบริโภคที่มากเกินไปและการลดของเสีย จะช่วยลดค่าใช้จ่ายในการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมที่ถูกทำลายในระยะยาวและเป็นการเพิ่มคุณภาพของการท่องเที่ยวด้วย
- 3) การรักษาและส่งเสริมความหลากหลายของธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรม มีความสำคัญต่อ การท่องเที่ยวในระยะยาว และจะช่วยขยายฐานของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว
- 4) การประสานการพัฒนาการท่องเที่ยวเข้ากับกรอบแผนกลยุทธ์การพัฒนาแห่งชาติ การพัฒนาท้องถิ่นและการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมจะช่วยขยายศักยภาพการท่องเที่ยวในระยะยาว
- 5) การท่องเที่ยวที่รองรับกิจกรรมทางการเศรษฐกิจของท้องถิ่น โดยที่ได้พิจารณาคุณค่าของสิ่งแวดล้อมไว้ ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดการประหยัดแต่ยังป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้เกิดการทำลายอีกด้วย

6) การมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ของท้องถิ่นในสาขาการท่องเที่ยว ซึ่งไม่เพียงแต่สร้างผลตอบแทนแก่ประชากรสิ่งแวดล้อมโดยรวม แต่จะยังช่วยยกระดับคุณภาพการจัดการการท่องเที่ยวด้วย

7) การปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างผู้ประกอบการ ประชากรท้องถิ่น องค์กร และสถาบันที่เกี่ยวข้องมีความจำเป็นในอันที่จะร่วมงานกันไปในทิศทางเดียวกัน รวมทั้งร่วมแก้ปัญหาและลดข้อขัดแย้งในผลประโยชน์ที่แตกต่างกัน

8) การฝึกอบรมบุคลากร โดยสอดคล้องกับแนวคิดและวิธีปฏิบัติในการพัฒนาแบบยั่งยืน แก่บุคลากรท้องถิ่นทุกระดับจะช่วยยกระดับของการบริการการท่องเที่ยว

9) การตลาดที่จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารอย่างพร้อมมูล จะทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจและเคารพในสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคมและวัฒนธรรมของแหล่งท่องเที่ยวจะช่วยยกระดับความพอใจของนักท่องเที่ยวด้วย

10) การวิจัยและการติดตามตรวจสอบอย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต่อการช่วยแก้ปัญหา และเพิ่มผลประโยชน์ต่อแหล่งท่องเที่ยว นักท่องเที่ยวและนักลงทุน

สอดคล้องกับ มนัส สุวรรณ และคณะ (อ้างแล้ว) ที่ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการจัดการการท่องเที่ยว ว่าหมายถึง การกระทำอย่างมีเป้าหมายสอดคล้องกับหลักการ ทฤษฎี และแนวคิดที่เหมาะสม ยิ่งไปกว่านี้ยังต้องคำนึงถึงสภาพแวดล้อม การกำหนดแนวทาง มาตรการ และแผนปฏิบัติการที่ดีต้องคำนึงถึงกรอบแนวคิดที่ได้กำหนดไว้ มิฉะนั้นแล้วการจัดการการท่องเที่ยวจะดำเนินไปอย่างไรทิศทางและประสบความสำเร็จ การพิจารณาการจัดการการท่องเที่ยวอย่างเป็นระบบและบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายนั้น จำเป็นต้องพิจารณาระบบย่อยและองค์ประกอบของการจัดการการท่องเที่ยว บทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบ และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้น รวมถึงการพิจารณาสภาพแวดล้อมของระบบการท่องเที่ยวด้วย ระบบการท่องเที่ยวที่สำคัญจำแนกได้ 3 ระบบดังนี้

1) ทรัพยากรการท่องเที่ยว (Tourism Resource) อันประกอบด้วยแหล่งท่องเที่ยว ตลอดจนทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการท่องเที่ยว ส่วนใหญ่จะหมายถึงทรัพยากรทางกายภาพ ซึ่งอาจจะเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติ หรือสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ตลอดจนวัฒนธรรมของชุมชน และท้องถิ่น

2) การบริการการท่องเที่ยว (Tourism Service) ได้แก่การให้บริการเพื่อการท่องเที่ยวที่มีอยู่ในพื้นที่หรือกิจกรรมที่มีผลเกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวของพื้นที่นั้น ๆ

3) การตลาดการท่องเที่ยว (Tourism Marketing) เป็นส่วนหนึ่งของความต้องการในการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับนักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และประชาชนในพื้นที่ ซึ่งหมายถึงกิจกรรม รูปแบบหรือกระบวนการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในพื้นที่

Adriana (1997) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องมือที่มีอำนาจให้มีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ได้เป็นอย่างมาก ถ้าการท่องเที่ยวมีการจัดการและการบริหารที่ดีก็จะสามารถใช้พื้นที่เป็นทรัพยากรนั้นได้โดยไม่ทำให้มันเสื่อมโทรมลง การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องมีการวางแผนนโยบายที่ชัดเจน และมีความสอดคล้องกับความคิดเห็นและเหตุผลของคนในท้องถิ่นเพื่อจะได้ให้มีการส่งเสริมในระดับชาติ นโยบายควรเจาะจงลงไปในแต่ละด้าน โดยพิจารณาปัจจัยที่สำคัญพื้นฐานของชุมชน หรือให้มีการแข่งขันเพื่อเพิ่มจุดเน้นในตลาด การสร้างแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนตลอดไป การตอบสนองนั้นต้องไม่มีการกีดกันในการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ด้วย

"การพัฒนาอย่างยั่งยืน" เป็นแนวคิดการพัฒนาที่เข้ามามีบทบาทในสังคมโลกและสังคมไทยในทุก ๆ ด้าน แนวคิดนี้มีที่มาจาก การประชุมสุดยอดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศ สวีเดน เมื่อปี พ.ศ. 2515 ที่จัดโดยองค์การสหประชาชาติ เพื่อเรียกร้องให้ทั่วโลกคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติ ผลการประชุมครั้งนี้ทำให้เรื่องสิ่งแวดล้อมได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในประชาคมระหว่างประเทศ และนำไปสู่การจัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศต่างๆ ในเวลาต่อมา เช่น "โครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ" (United Nations Environment Programmer หรือ UNEP) และ คณะกรรมาธิการ โลกในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development หรือ WCED) เป็นต้น โดยจุดเริ่มต้นของแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นเมื่อปี 1987 เมื่อคณะกรรมาธิการ โลกในเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ได้ทำการศึกษาเรื่องการสร้างสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา ซึ่งต่อมาได้เผยแพร่เอกสารชื่อ Our Common Future หรือเรียกกันทั่วไปว่า Brundtland Report และได้ให้นิยามของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า "Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs" คือ "การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนในรุ่นอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง" หมายความว่า การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำลายความสามารถในการสนองความต้องการของคนรุ่นหลัง ซึ่งให้เห็นว่าในขณะที่มีการพัฒนาเป็นความต้องการที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตในวันนี้ให้ดีขึ้น แต่ก็ต้องพิจารณาถึงขีดจำกัดของทรัพยากรให้มีพอเพียงทั้งในปัจจุบัน

และอนาคตไปพร้อมกัน การพัฒนาแบบนี้จึงเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่นำเอาการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ รูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจ ความยุติธรรมทางสังคม และการพัฒนาเทคโนโลยีมาผสมผสานกันอย่างกลมกลืน เพื่อบรรลุความต้องการของคนยากจนในประชาคมโลกทั้งปัจจุบันและอนาคต

ประเทศไทยได้นำแนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืนเข้ามาเป็นกระแสหลักของ การพัฒนาประเทศ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 หลังจากที่เข้าร่วมการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development : UNCED) ณ กรุง ริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล และได้รับรองเอกสาร "แผนปฏิบัติการ 21" หรือ Agenda 21 ซึ่งเป็นหนึ่งในผลจากการประชุมให้เป็นแผนแม่บท โดยเอกสารนี้ได้กล่าวถึงความยั่งยืนใน 3 มิติ คือ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยการพัฒนาทุกด้านล้วนแล้วแต่มีความสัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกันเพื่อให้การปฏิบัติงานด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนประสบผลสำเร็จ จึงจำเป็นต้องทำให้อัตราการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความยั่งยืนที่มีความสมดุลกัน เพื่อการพัฒนาทั้งสามด้านในเชิงปริมาณได้อยู่ในระดับเดียวกัน (ชูเกียรติ ลีสวรรณ์, อ้างแล้ว) กล่าวว่ นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติระยะที่ 8 (พ.ศ. 2540-2544) เป็นต้นมา ประเทศไทยนำความคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาใช้ประกอบการวางแผน โดยให้ความสำคัญในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม การปรับปรุงบทบาทภาครัฐและการสร้างโอกาสให้ประชาชน ชุมชน และองค์กรท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและสามารถบริหารจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยถือเป็นสิทธิ์ในการรับรู้และใช้ประโยชน์จากข้อมูลให้แก่ผู้เกี่ยวข้องและผู้สนใจ

นำชัย ทนุผล (2542) ได้กล่าวว่ แนวคิดของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนพอสรุปได้ 3 มิติ ดังต่อไปนี้คือ

- 1) มิติด้านการสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมให้แก่ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต้องมีแนวคิดที่จะให้ความรู้ความเข้าใจ และสร้างจิตสำนึกแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวทุกฝ่ายในการปกป้องรักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวและสิ่งแวดล้อมเป็นอันดับแรก เพื่อให้คงไว้ซึ่งความสวยงามและคุณค่าทรัพยากรการท่องเที่ยว ซึ่งวิธีการสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวมีหลายรูปแบบ เช่น การเน้นวิธีการจัดทำโปรแกรมสื่อความหมายธรรมชาติหรือวัฒนธรรมในแหล่งท่องเที่ยว จัดให้มีนิทรรศการ/แผ่นป้ายบรรยายตามจุดหรือบริเวณจุดท่องเที่ยวต่างๆ จัดให้มีเส้นทางเดินเท้าหรือเส้นทางเดินป่าที่ให้ประสบการณ์ในการเรียนรู้ธรรมชาติ หรือวัฒนธรรมแก่ผู้มาเยือนรวมถึงการฝึกอบรมมัคคุเทศก์และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบแหล่งท่องเที่ยวให้สามารถชี้แนะและอธิบายเกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรมที่นักท่องเที่ยวพบเห็น เป็นต้น

2) มิติด้านการสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยว ในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต้องมีแนวคิดให้นักท่องเที่ยวที่มีความปรารถนาหรือสนใจที่จะศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและวัฒนธรรม เช่น การส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยการจัดให้มีสื่อความหมายธรรมชาติหรือวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์แก่นักท่องเที่ยวให้ได้รับความพึงพอใจกลับไป เป็นต้น

3) มิติด้านการสร้างความมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนต้องมีแนวคิดในการมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนท้องถิ่น ด้วยการเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวแบบยั่งยืน และช่วยให้ชุมชนท้องถิ่นได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การลงทุนด้านสิ่งอำนวยความสะดวกขนาดเล็ก การเป็นมัคคุเทศก์ การนำสินค้าหัตถกรรมพื้นบ้านมาขาย การจ้างงานในธุรกิจท่องเที่ยว เป็นต้น

ปรัชญา เป็ยมพงศ์สานต์ (2538) ได้สรุปว่า แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีอยู่ 2 แนวคิด แนวคิดแรกคือการพัฒนาที่ยั่งยืนแบบมิติเดียวแต่นำเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบยั่งยืน (Sustainable growth) แนวคิดหลังคือ การพัฒนาอย่างยั่งยืนแบบหลายมิติเน้นเรื่องสังคมยั่งยืนทั้งระบบ (Sustainable society) แม้ว่าทั้ง 2 แนวคิดจะยึดมั่นในหลักการของความยั่งยืน ปรัชญา และโลกทัศน์ที่อยู่เบื้องหลังที่แตกต่าง แต่ทั้ง 2 แนวคิดก็มีความเชื่อมกันว่าโลกเราจะต้องมีการพัฒนาที่สร้างไว้ซึ่งความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ หากพิจารณาสองแนวคิดนี้แล้วจะพบว่าแนวคิดของการพัฒนาอย่างยั่งยืนแบบหลายมิติเน้น “สังคมแบบยั่งยืน” ซึ่งเน้นประโยชน์ของมนุษย์และธรรมชาติ และมีการสร้างจริยธรรมทางสิ่งแวดล้อม แนวใหม่ (โลกทัศน์ใหม่ ค่านิยมใหม่ที่เคารพธรรมชาติ) น่าจะเป็นแนวคิดที่เหมาะสมกับโลกปัจจุบันมากกว่า ซึ่งการพัฒนาอย่างยั่งยืนก็คือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำเอาทรัพยากรทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติ มนุษย์ เงิน และสภาพของพื้นที่ มาจัดการเพื่อก่อให้เกิดความมั่นคง ความกินดีอยู่ดีและความสุขที่เพิ่มมากขึ้น การพัฒนาแบบยั่งยืนขึ้นอยู่กับการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องและเหมาะสม จะเห็นได้ว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นจะก่อให้เกิดความยั่งยืนทางสังคม ความยั่งยืนของการทำงาน และประสิทธิภาพของระบบนิเวศ และเศรษฐกิจที่ยั่งยืน

ซูเกียรติ ลีสุวรรณ (อ้างแล้ว) ยังได้กล่าวอีกว่า แนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาทั้งการพัฒนาและการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีที่สุดในปัจจุบัน เป็นการพัฒนาเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำลายโอกาสของชนรุ่นหลัง ในการตอบสนองความต้องการของตนเอง ให้คุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างยุติธรรม ทั้งการพัฒนาและสิ่งแวดล้อมแยกจากกันไม่ได้

แต่การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเป็นไปได้ก็ต้องเป็นแนวทางการพัฒนาที่แตกต่างไปจากกระบวนการที่ดำเนินกันมาในอดีต โดยต้องมีการให้คุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมใหม่ มองมิติทางเวลาไกลออกไปจนถึงอนาคตของอนุชนรุ่นหลัง คำนึงถึงความเสมอภาคและความยุติธรรมในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เพื่อการดำรงชีวิต รวมไปถึงการให้ความสำคัญทางด้านจิตวิญญาณมากกว่าทางด้านวัตถุหรือทรัพย์สิน คำว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืน มองการกระทำที่ตัดสินใจ พฤติกรรมและโลกทัศน์ของกลุ่มคนว่าเป็นเรื่องสำคัญ ความยั่งยืนจึงเป็นความยั่งยืนของโครงสร้างทางสังคมความยั่งยืนทางด้านวัฒนธรรมและความเชื่อ การสร้างเงื่อนไขในการดำรงชีวิตของคนทุกกลุ่มให้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน ต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนและคุณภาพของสิ่งแวดล้อมควบคู่กันไป การพัฒนาอย่างยั่งยืนคำนึงถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น มีกระบวนการตัดสินใจและการจัดองค์กรที่สอดคล้องกับระบบนิเวศเฉพาะของท้องถิ่น ให้ความสำคัญเรื่องความร่วมมือ กระบวนการพัฒนาเกิดจากล่างขึ้นบน และให้สิทธิแก่ชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรของตน สนใจความยุติธรรมทางสังคมทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ทั้งหมดนี้ทุกฝ่ายในสังคมจะต้องมีโลกทัศน์ ทัศนคติ และค่านิยมใหม่

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยวและผู้เป็นเจ้าของท้องถิ่นในปัจจุบัน โดยมีการปกป้องและสงวนรักษาโอกาสต่างๆ ของอนุชนรุ่นหลัง โดยการจัดการการท่องเที่ยวที่มีความหมายต่อการจัดการทรัพยากรเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม และความงามทางสุนทรียภาพในขณะที่ยังสามารถรักษาเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมและระบบนิเวศด้วย ทั้งนี้แนวความคิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน มุ่งเน้นให้อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวโดยรวมปรับสภาพการจัดการเพื่อเข้าสู่ยุคใหม่ของกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไป ขอบเขตการพัฒนาจึงครอบคลุมทุกส่วนของการท่องเที่ยว คือ 1) กิจกรรมการท่องเที่ยวต้องดำรงอยู่ได้ 2) มีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมอยู่เสมอ 3) ทรัพยากรการท่องเที่ยวยังคงรักษาความดึงดูดใจไว้ไม่เสื่อมคลาย 4) กิจกรรมการบริการมีกำไร แม้ต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการให้บริการอยู่เสมอ 5) ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติ สังคม และวัฒนธรรมต้องไม่มีหรือน้อยที่สุด

2.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2538) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเพื่อจัดทำแผนการจัดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณถ้ำลอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน” โดยมีเป้าหมาย คือ ส่งเสริมให้เป็นสถานที่ศึกษาสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและอนุรักษ์ด้วยการบูรณะฟื้นฟูสภาพที่ดีต่อไป โดยควรมี 6 แผนดำเนินการ คือ แผนการใช้ที่ดินในพื้นที่พัฒนา พื้นที่อนุรักษ์ พื้นที่สงวนและพื้นที่ที่เกี่ยวข้อง

แผนปรับปรุงสถาปัตยกรรม แผนควบคุมรูปร่างลักษณะอาคารสิ่งก่อสร้าง แผนปรับปรุงสาธารณูปโภค แผนปรับปรุงด้านกฎหมาย การบริหารและองค์กร แผนพัฒนาด้านสังคม-เศรษฐกิจ เพื่อให้มีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของแหล่งธรรมชาติ โดยคำนึงถึงระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ

โกศล ศรีประสานส์ (2550) ศึกษา การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ จังหวัดพังงา มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษา ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ 2) ศึกษาความต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ 3) ศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานเขาหลัก-ลำรู่ ผลการศึกษา พบว่า

1) ข้อมูลส่วนบุคคล กลุ่มตัวอย่างร้อยละ 35.64 สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา ร้อยละ 34.04 ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป ร้อยละ 40.96 มีรายได้เฉลี่ยต่อเดือนต่ำกว่า 5,000 บาท ร้อยละ 79.26 ตั้งที่พักอาศัยอยู่นอกเขตอุทยานแห่งชาติ ร้อยละ 86.17 ไม่เคยเป็นผู้นำกลุ่ม ร้อยละ 79.79 ไม่เคยเป็นสมาชิกกลุ่ม ร้อยละ 74.47 มีการได้รับข้อมูลข่าวสารโดยช่องทางการรับข้อมูลข่าวสารจากเพื่อนบ้านมากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 35.46 ร้อยละ ร้อยละ 59.57 ไม่เคยมีการติดต่อสัมพันธ์กับบุคลากร ร้อยละ 20.50 คิดว่าการได้รับความรู้คือแหล่งท่องเที่ยวไม่เสื่อมโทรม และร้อยละ 47.60 คิดว่าการได้รับความเดือดร้อน คือ มีกฎ ระเบียบควบคุมมาก

2) ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ในภาพรวม พบว่า ประชาชนมีระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ ในระดับน้อย (mean=2.21) เมื่อจำแนกรายด้าน พบว่า ระดับการมีส่วนร่วมในการได้รับผลจากการปฏิบัติตามแผนมากที่สุด (mean=2.38) และระดับการมีส่วนร่วมในการวางแผนและการตัดสินใจน้อยที่สุด (mean=3.43)

3) ความต้องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ ในภาพรวม พบว่าประชาชนมีความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ ในระดับมาก (mean=3.50) โดยมีความต้องการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผนมากที่สุด (mean=3.60) และต้องการมีส่วนร่วมในการได้รับผลจากการปฏิบัติตามแผนน้อยที่สุด (mean=3.43)

4) ปัญหา ข้อเสนอแนะ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในอุทยานแห่งชาติเขาหลัก-ลำรู่ พบว่า ร้อยละ 22.61 ไม่ทราบเป้าหมายของการเข้ามีส่วนร่วม และร้อยละ 25.05 เสนอแนะให้มีการพัฒนาความสะดวกด้านการคมนาคมเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว และ

ต้องการให้รัฐร่วมวางแผนร่วมกับประชาชนและภาคธุรกิจเอกชนในท้องถิ่น รวมทั้งต้องการให้มีการสำรวจแหล่งท่องเที่ยวใหม่เพิ่มเติม ร้อยละ 20.12 และ 19.30 ตามลำดับ

นพรัตน์ มุณีรัตน์ (2541) ศึกษาเรื่อง การสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในชุมชนคีรีวง รูปแบบการสื่อสารในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชน ในชุมชนคีรีวง บทบาทของผู้นำชุมชนในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง ปัญหาอุปสรรค และแนวทางแก้ไขปัญหา ในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของประชาชนในชุมชนคีรีวงโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตแบบ มีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์เจาะลึกประชาชนในชุมชนคีรีวง จำนวน 31 คน ผลการวิจัยพบว่า

1) ประชาชนในชุมชนคีรีวงมองว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism) ก็คือ การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ โดยมีความเข้าใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในมิติที่หลากหลาย ซึ่งสามารถสรุปได้เป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) การท่องเที่ยวที่ไม่ทำลาย 2) การท่องเที่ยวที่ใช้ชีวิตกับชาวบ้าน 3) การท่องเที่ยวที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการจัดการ

2) มีรูปแบบการสื่อสารปรากฏขึ้นในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวง ประกอบด้วย 4 รูปแบบ คือ 1) การสื่อสารสองทางที่ไม่เป็นทางการ 2) การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการและมีปฏิริยาโต้ตอบมาก 3) การสื่อสารสองทางที่เป็นทางการแต่มีปฏิริยาโต้ตอบน้อย 4) การสื่อสารทางเดียวที่ไม่เป็นทางการ

3) ผู้นำในชุมชนคีรีวงซึ่งมีบทบาทสำคัญในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวงนั้น ประกอบด้วยผู้นำที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านสมาชิก อบต. และผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้อาวุโส ประชาน และกรรมการกลุ่มองค์กรในชุมชน โดยกลุ่มผู้นำเหล่านี้ต้องมีบทบาทร่วมกันในฐานะคณะกรรมการชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง นับตั้งแต่การก่อตั้งชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวง รวมไปถึงการกำหนดแผนการจัดการ และกฎ ระเบียบ การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร การดูแลและบริการนักท่องเที่ยว รวมทั้งการแก้ไขปัญหา

4) ปัญหาในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของชุมชนคีรีวงเกิดขึ้นจาก 1) ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ ความสับสนด้านข้อมูล ความขัดแย้งระหว่างผู้นำการประสานงานไม่ราบรื่น ชาวบ้านให้ความสำคัญกับอาชีพการทำสวน การปฏิบัติอย่างขัดแย้งกับแนวคิดการอนุรักษ์ ประชานชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์บ้านคีรีวงขาดอำนาจ และอบต. ไม่ดำเนินการ 2) ปัญหาที่เกิดจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การรุกรานนักท่องเที่ยวจนชุมชนตั้งรับไม่ทัน ส่วนแนวทางการแก้ไขปัญหาในทัศนคติของชาวคีรีวง คือ ใช้ความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ การเลือกตั้งคณะกรรมการชุด

ใหม่เปลี่ยนแปลงแผนการจัดการการท่องเที่ยวของชุมชนใหม่ และให้ อบต.เข้ามามีบทบาทในการออกข้อบังคับ รวมทั้งแผนการจัดการในเชิงนโยบาย

ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2547) ศึกษาเรื่อง การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากร ผลการวิจัยพบว่า

1) นโยบายการท่องเที่ยวของประเทศไทย ควรให้ความสำคัญของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างชัดเจน และเป็นรูปธรรม โดยส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการวางแผนและการจัดการการท่องเที่ยว และได้รับประโยชน์จากการท่องเที่ยวทั้งทางตรงและทางอ้อม

2) ควรกระจายอำนาจและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ โดยเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีสิทธิในการจัดการทรัพยากร ชุมชนท้องถิ่นสามารถวางแผนและระบบการจัดการทรัพยากรการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้เอง

3) ควรจัดให้มีเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ให้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเรื่องระบบนิเวศของป่า ถ้า ความหลากหลายทางชีวภาพ เช่น ต้นไม้ สัตว์ป่า เป็นต้น 4) ส่งเสริมให้มีการวิจัยและพัฒนา ด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศให้มากขึ้นกว่าปัจจุบันและได้เสนอยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศไว้ 5 ด้าน คือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาองค์กรชุมชน ยุทธศาสตร์ด้านการตลาด ยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว ยุทธศาสตร์การพัฒนาสื่อและการประชาสัมพันธ์ และยุทธศาสตร์การพัฒนาสินค้าท้องถิ่น

จันทกร รื่นรัมย์ (2548) ศึกษาเรื่อง รูปแบบการรักษาความปลอดภัยแบบมีส่วนร่วมในการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่อุทยานเขาพระ-เขาสูง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า มีความไม่ปลอดภัยในการท่องเที่ยวที่อุทยานเขาพระ-เขาสูง ระดับมาก ปานกลาง และน้อย เรียงตามลำดับดังนี้ ปัญหาความไม่ปลอดภัยในระดับมาก ได้แก่ ไม่มีเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยระดับปานกลาง ได้แก่ ไม่มีระบบรักษาความปลอดภัย ไม่มีสถานที่ตั้งหน่วยรักษาความปลอดภัยไม่มีป้ายชี้แนวทางในแหล่งท่องเที่ยว ไม่มีแผนที่แสดงที่ตั้งของสิ่งต่างๆ ในแหล่งท่องเที่ยวอย่างชัดเจน ไม่มีสิ่งกีดขวางกำหนดขอบเขตของแหล่งท่องเที่ยว และระดับน้อย ได้แก่ ปัญหาด้านอาชญากรรม อุบัติเหตุภัยธรรมชาติ ความไม่ปลอดภัยจากพืชและสัตว์ การเข้าชมพิพิธภัณฑสถาน การเข้าสัมผัสชีวิตชุมชน การซื้อของที่ระลึก และการมีส่วนร่วมของชุมชน

อโนทัย เพ็ชรชงค (2540) ศึกษาความต้องการด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนท้องถิ่นต่อกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ของพื้นที่อุทยานแห่งชาติเขาสูง อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง พบว่า ประชาชนท้องถิ่นมีความต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ด้านเป็นมรดกโลก นำเที่ยวธรรมชาติ ร้อยละ 95.56 และมีความต้องการและมีความต้องการเข้ารับการฝึกอบรมเกี่ยวกับการเป็นมรดกโลกที่ถูกต้องจากหน่วยงานถึงร้อยละ 89.54 แสดงให้เห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ยัง

ขาดความรู้ด้านการเป็นมัคคุเทศก์ ส่วนในด้านอื่นๆ เช่นการจัดบริการด้านพาหนะ ที่พัก และอาหาร มีความต้องการมีส่วนร่วมร้อยละ 85.56 96.67 และ 75.56 ตามลำดับ

อาคม พัตติยะ และคนอื่นๆ (2533) ได้วิจัยและพบว่า การขยายตัวของการท่องเที่ยวทำให้ส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตที่มีความหลากหลาย และรูปแบบของการบริโภคเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนเกิดความเห็นแก่ตัว ขาดความเคารพสถานภาพและลำดับอาวุโส การรวมกลุ่มกันเป็นไปเพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ การนำเอาวัฒนธรรมประเพณีมาเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวไม่คงเหลือรูปแบบเดิม รวมถึงการสร้างประเพณีและวัฒนธรรมใหม่เพื่อผลประโยชน์ ลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมถูกใช้ประโยชน์โดยไม่ได้คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับและผิบบทบาทหน้าที่ เพื่อมุ่งเสนอให้กับนักท่องเที่ยวมากเกินไป

สินธุ์ สโรบล (2545) ได้สรุปประสบการณ์งานวิจัยเพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในภาคเหนือของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จากโครงการวิจัยในด้านต่าง ๆ พบว่า

1) ประสบการณ์ด้านพื้นที่ เป็นการเน้นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องเนื่องกับธรรมชาติเป็นหลัก มีแหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น รวมถึงแหล่งวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ ในพื้นที่ของแหล่งนั้น ดังนั้นองค์ประกอบด้านพื้นที่จึงเป็นการท่องเที่ยวที่มีพื้นฐานอยู่กับธรรมชาติ ทำให้ทราบว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อวางอยู่บนแนวคิดที่เน้นความสำคัญของการผสมผสานของจุดมุ่งหมายของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมและการปรับตัวของชุมชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญกับมิติของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2) ประสบการณ์ด้านการจัดการ เป็นการพัฒนาการท่องเที่ยวที่มุ่งเน้นความรับผิดชอบ และจะต้องไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสังคม รวมทั้งมีการจัดการที่ยั่งยืนครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรการจัดการสิ่งแวดล้อม การป้องกันและกำจัดมลพิษ และควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีขอบเขต โดยเน้นให้การท่องเที่ยวที่มีการจัดการอย่างยั่งยืน ทำให้ทราบว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นการดำเนินการภายใต้เงื่อนไขของความสัมพันธ์ระหว่างคนในท้องถิ่นกับธรรมชาติในฐานะเป็นวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกันซึ่งไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้ อย่างไรก็ตามจากประสบการณ์ของภาคเหนือช่วยให้มีการพิจารณามิติด้านการจัดการที่สามารถสร้างความเป็นธรรมทางสังคมภายใต้เงื่อนไขสำคัญของระบบนิเวศซึ่งพบว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศจะประสบความสำเร็จได้มิใช่จะดำเนินการบนพื้นฐานของสำนักแห่งคุณค่าของการอนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังขึ้นอยู่กับหลักการสำคัญของการสร้างแรงจูงใจ

ให้ผู้เข้าร่วมขบวนการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ทำกรอนุรักษัธรรมชาติแวดล้อมและได้รับประโยชน์โดยตรงจากการกระทำของตนอีกด้วย

3) ประสบการณ์ด้านกิจกรรมและกระบวนการ ประสบการณ์ด้านนี้เน้นให้มีการสร้างระบบการท่องเที่ยวที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้โดยมีการให้การศึกษาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศของแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งเป็นการเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ ความประทับใจ เพื่อสร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกที่ถูกต้องทั้งนักท่องเที่ยว ประชาชนท้องถิ่นและผู้ประกอบการที่เกี่ยวข้อง อาจเรียกได้ว่าเป็นการท่องเที่ยวสิ่งแวดล้อมศึกษา ทำให้ทราบว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้สร้างความตระหนักและปลูกจิตสำนึกของชุมชนในฐานะเป็นกระบวนการทางสังคมที่ชุมชนท้องถิ่นมีความพยายามในการปรับตัวภายในบริบทของสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่องเพื่อการสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรกรรมและการประกอบอาชีพของชาวบ้านที่ผูกโยงกับฐานทรัพยากรของชุมชน รวมทั้งการจรรโลงสร้างสรรค์ความเป็นธรรมภายในสังคมและการรวมตัวกัน เพื่อต่อสู้การเอารัดเอาเปรียบจากบริษัทนำเที่ยวจากภายนอก

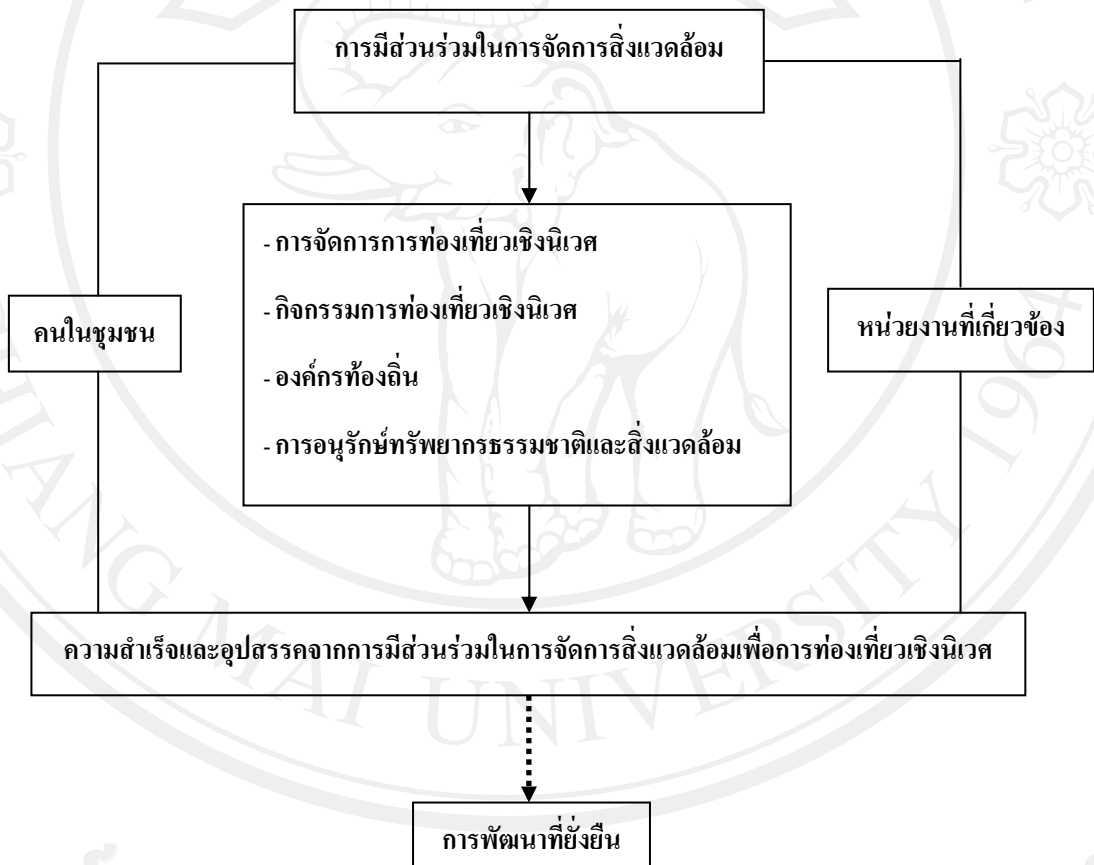
4) ประสบการณ์ด้านการมีส่วนร่วมของชุมชน ประสบการณ์ด้านนี้พิจารณาการท่องเที่ยวโดยการคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาชนที่มีส่วนร่วมเกือบตลอดกระบวนการ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นและหมายรวมถึงการกระจายรายได้การยกระดับคุณภาพชีวิตและการได้รับผลตอบแทนโดยมีจุดมุ่งหมายปลายทางในการกลับมาบำรุงดูแลรักษาและจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วย ซึ่งในที่สุดแล้วท้องถิ่นควรมีส่วนร่วมในการควบคุมการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างมีคุณภาพ ซึ่งท้องถิ่นในที่นี้อาจเริ่มต้นจากระดับรากหญ้า จนถึงการปกครองท้องถิ่นและอาจรวมการมีส่วนร่วมของ ผู้ที่เกี่ยวข้องจึงเป็นการท่องเที่ยวอย่างมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้ทราบว่าการท่องเที่ยวเชิงนิเวศไม่ควรมีสูตรสำเร็จรูปแบบที่ตายตัวหรือมีลักษณะของนโยบายที่มีมาตรฐานเดียวและใช้กันได้ในทางตรงกันข้ามการท่องเที่ยวเชิงนิเวศควรเป็นส่วนหนึ่งของทางเลือกใหม่ในการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นหลายด้าน เช่น เศรษฐกิจของชุมชน การจัดการทรัพยากรของชุมชน ทางเลือกประกอบอาชีพรวมทั้งการสร้างเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้อย่างแท้จริงในชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้การท่องเที่ยวเชิงนิเวศมีความจำเป็นที่จะต้องมองเห็นในบริบทของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมืองและสภาพแวดล้อมธรรมชาติ โดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอกในระดับภาคและระดับมหัพภาคที่สามารถเชื่อมโยงปรากฏการณ์ในท้องถิ่นกับเงื่อนไขภายนอก อันอาจช่วยชี้ให้เห็นทิศทางของการพัฒนาประเทศที่มีผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างชัดเจน

5) ประสบการณ์ด้านการพัฒนาองค์กรชุมชน ประสบการณ์ด้านนี้เป็นความพยายามจะสรุปให้เห็นถึงบทบาทของการมองการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในการพัฒนาองค์กรที่ชุมชนท้องถิ่น ควบคู่กับการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมอย่างยั่งยืน ทำให้ทราบว่า การท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่กำลังดำเนินการอยู่และกำลังจะดำเนินการต่อไปนั้นเป็นเครื่องมือและกลไกของชุมชนท้องถิ่นในฐานะที่เป็นกระบวนการแสวงหาทางเลือกเพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น อันตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีอันหลากหลายของชุมชน และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ นอกจากนี้ยังเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ฟื้นฟูธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นไปพร้อมๆ กัน

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เห็นได้ว่า ศักยภาพของชุมชนเป็นส่วนสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมในแหล่งท่องเที่ยว การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการท่องเที่ยวจะเป็นการเพิ่มรายได้และเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาความร่วมมือระหว่างชุมชนกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง โดยใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในท้องถิ่นอย่างถูกต้องเหมาะสม และอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมอันจะนำไปสู่ความเป็นชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน

2.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

การวิจัยครั้งนี้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในชุมชน และวิเคราะห์ความสำเร็จและอุปสรรคจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศจากการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพื่อเป็นแนวทางในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนต่อไป

ภาพ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา